

ВИСТАВКА “ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК – ДОСЛІДНИК “ГАЛИЦЬКОЇ ТРОЇ”

Емілія ЗАРУБІЙ, Оксана КУЦЕНЯК

Львівський історичний музей,
пл. Ринок, 24, 79000, м. Львів, Україна, e-mail: okutsenyak@gmail.com

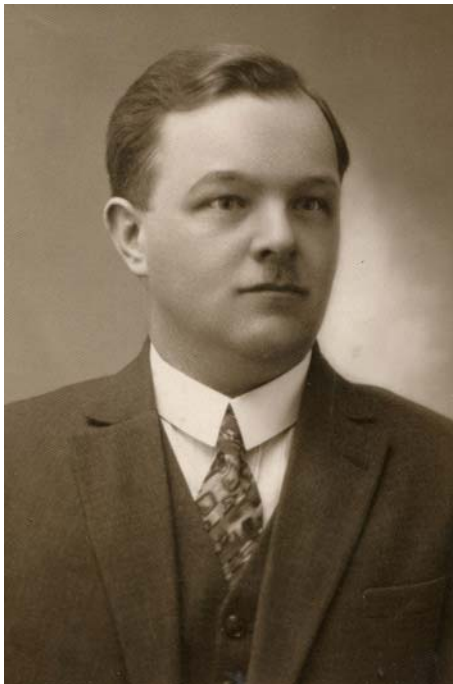

Рис. 1. Ярослав Пастернак.
Фотоательє “Marion”. Львів. Готель
“Краківський” 7 квітня 1931 року
Fig. 1. Jaroslav Pasternak.
Photo studio “Marion”. Lviv. Hotel
“Krakivskiy” April 7, 1931

2 січня 2017 р. виповнилося 125 років від народження знаного українського вченого, історика, археолога, музеєзнавця Ярослава Пастернака.

3 нагоди відзначення цієї важливої дати у січні-квітні 2017 р. у Львівському історичному музеї експонувалася виставка “Ярослав Пастернак – дослідник “галицької Трої”.

Відкриття відбулося 17 січня 2017 р. у приміщенні Львівського історичного музею на пл. Ринок, 6 у виставковій залі на першому поверсі. Урочисто відкрив виставку директор Львівського історичного музею Роман Чмелик, наголосивши про важливість постаті Ярослава Пастернака для української науки і для Музею зокрема. До слова запрошено Миколу Литвина – професора, доктора історичних наук, директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, який розповів про вагомий внесок Я. Пастернака в розвиток історичної науки. Від обласної адміністрації про необхідність вшанування пам'яті знаного вченого розповів Ігор Гайдук, заступник директора департаменту освіти і науки ЛОДА.

Після відкриття виставки в актовій залі музею відбувся Круглий стіл, на якому з такими темами для обговорення виступили:

- д.і.н., проф. М. Литвин – “Служба Я. Пастернака в УГА”;
- д.і.н., проф. С. Терський – “Співробітництво Я. Пастернака з археологами Волині в світлі документів і археологічних матеріалів з фондів ЛІМу”;
- к.і.н., доц. І. Коваль – “Археологічна мрія Я. Пастернака”;
- к.арх. Ю. Лукомський – “Ярослав Пастернак – дослідник архітектурних споруд”;
- провідний науковий працівник ЛІМу О. Перелигіна – “Ярослав Пастернак – директор Львівського державного історичного музею”;
- зав. відділу археології ЛІМу Е. Зарубій – “Виставка Львівського історичного музею “Ярослав Пастернак – дослідник “галицької Трої”.

Ярослав Пастернак – одна з найвидатніших постатей в українській археології. На його долю випала велика місія розкриття давніх таємниць княжого Галича, одного з величних та багатолюдних міст середньовічної Європи. Названо виставку “Ярослав Пастернак – дослідник “галицької Трої”, позаяк відкриття фундаментів Успенського кафедрального собору в Крилосі прирівнювалось до відкриття німецьким археологом Генріхом Шліманом давньогрецького міста Трої.

Рис. 2. Експозиція виставки
Fig. 2. Exposition of the exhibition

Доля вченого пов'язана з Львівським історичним музеєм. Він був першим директором цієї інституції у лютому–червні 1940 р. Не дивно, що ми створюємо присвячені йому виставки.

Перша така виставка експонувалася у 2002 р. і називалася “Дослідник підземного архіву”. Вона розповідала про досягнення вченого в галузі археології і базувалася на матеріалах наших фондів. Частина ілюстративного матеріалу надав відділ археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Цього разу ми вирішили розширити тематику виставки. Показати не тільки творчий, але й життєвий шлях Я. Пастернака, розкрити багатогранність його таланту, показати середовище його формування як людини, науковця та українського патріота. Щоб це здійснити, автори виставки звернулись з проханням про допомогу до багатьох інституцій.

Цінний матеріал на виставку надали:

- Відділ археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького.
- Винниківський історико-краєзнавчий музей.
- Центральний державний історичний архів України у м. Львові.

- Державний архів Львівської області.
- Відділ україніки Національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника.
- Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника.
- Український католицький університет.
- директор художньої школи в Рогатині Олег Бойкевич.
- Михайло Криль – д.і.н., проф. Львівського національного університету ім. І. Франка.
- Родина вченого – Марія Бішко та Анісія Лагодська.
- Тарас Романюк та Ігор Коваль – дослідники життя та творчості Я. Пастернака.

Всього на виставці репрезентовано понад 400 експонатів і побудовано за такими розділами:

- Родина
- Роки навчання
- Воєнний період
- Чеський період
- Праця в НТШ
- Археологічні розкопки
- 1940–1944 роки
- В еміграції
- Родина Пастернаків
- Світлини Я. Пастернака

Перший розділ присвячено родині легенди української археології. Автори виставки показали середовище, в якому зростав майбутній учений, адже пріоритет духовності, культурної праці, повага до всього українського, які панували в родині, мали велике значення у формуванні характеру Ярослава Пастернака. Матеріали, які розкривали цю тему, передали на виставку родичі археолога: Марія Бішко та Анісія Лагодська.

Марія Бішко – дружина Ярослава Бішка, правнука Петра Пастернака, рідного брата о. Івана Пастернака (батька Ярослава Пастернака) на постійне зберігання у ЛІМ передала 15 предметів, пов’язаних з родиною Пастернаків: світлини, медальйон “Найдорожче Серце Ісуса”, нагрудний хрест, книжку “Апостоли і Євангелія” (Львів, 1892 р.) та поштівку (1909 р.).

Анісія Лагодська – онука Антоніни Пастернак, сестри Ярослава Пастернака, передала для тимчасового експонування на виставці картину із зображенням родинного хутора Пастернаків Верени та архівні матеріали Северина Пастернака (брата Ярослава): кресленик генеалогічного дерева родини Пастернаків, спогади про молоді роки (1904–1917), родинний фотоальбом, цифрові копії світлин з якого представлені відвідувачам.

Народився Ярослав Пастернак 2 січня 1892 р. в містечку Хирові на Львівщині в сім’ї греко-католицького священника. Його батько, отець Іван (1865–1954) (Фм-7044, рис. 3), був високоосвіченим душпастирем в Галичині, відомим суспільно-громадським діячем.

Рис. 3. Іван Пастернак (1865–1954), батько Я. Пастернака. Греко-католицький священник, громадський діяч

Fig. 3. Ivan Pasternak (1865–1954), J. Pasternak's father. Greek-Catholic priest, public activist

Рис. 4. Сім'я Пастернаків. Село Зіболки. Стоять: Северин та Володимир. Сидять: Іванна, Антонія та о. Іван. Фото Я. Пастернака. 1911 рік

Fig. 4. Pasternak's family. Zibolky village. Stand: Severyn and Volodymyr. Sit: Ivanna, Antonia and f. Ivan. Photo made by J. Pasternak. 1911

Мати Ярослава Пастернака – Ольга (1873–1904), донька пароха села Тростянець на Яворівщині (тепер село не існує) Миколи Мацюрака померла на тридцять першому році життя, коли Ярославу було лише 12 років. Батькові п'ятьох дітей (Ярослава, Іванну, Володимира, Северина, Антоніну) довелося виховувати самому.

Розпочинало виставку живописне полотно “Хутір Верени”, написане олійними фарбами на полотні Іваном Петровичем Пастернаком (племінником о. Івана) у 1901 р. Родинний хутір Пастернаків зображений у пору весняного цвітіння. Ця картина зберігалася у домі о. Івана, після його смерті картину передали родині, яка зараз проживає у Веренах.

Світлини та колажі на виставці розповідали про різні періоди життя родини Пастернаків. Особливу увагу відвідувачі звертали на світлини Тростянця (цифрові копії надано із Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького), зроблені самим Я. Пастернаком, позаяк цих перлин дерев'яної архітектури уже не існує. І вони, і село зруйновані, нині це територія Яворівського полігону.

На виставці експонувалася раритетна на нині відзнака Перемиської капітули (кінець XIX ст. *Жовтий метал, емаль; лиття, гравірування*), передана на виставку з Українського Католицького університету. Із слів Анісії Лагодської, її мама віддала цю відзнаку монахиням. Вони передали її о. Богдану Праху, який передав цей раритет Українському Католицькому університету.

Наступний розділ розповідав про роки навчання майбутнього вченого. У 1902–1910 роках Я. Пастернак навчався в класичній гімназії в м. Перемишлі, яку закінчив з відзнакою. Експонувався звіт гімназії за 1902/1903 навчальний рік, де в списку учнів гімназії можна знайти прізвище Я. Пастернака (із фондів Національної бібліотеки ім. В. Стефаника).

На особливу увагу заслуговувало видання "Апостоли і Євангелія", надруковане у Львові в 1992 р. (РК-2496; *папір, друк*), яке передала в ЛІМ Марія Бішко. На форзаці акуратним учнівським почерком виведено підпис: "Я. Пастернак учень IV Б ц. к. II гімназії. 1905. в Перемишлі". Під ним штамп: "Володимир Пастернак уч. 2 А кл. 1906". На титульній сторінці є автограф батька – о. І. Пастернака. Батько завжди

Рис. 5. Ярослав Пастернак під час етнографічної експедиції. 1913 рік
Fig. 5. Jaroslav Pasternak during ethnographic expedition. 1913

Рис. 6. Ярослав Пастернак біля церкви в с. Магерів Жовківського повіту. 1913 рік

Fig. 6. Jaroslav Pasternak near the church in Mageriv, Zhovkva powiat. 1913

був авторитетом для Ярослава. За його прикладом він ще в гімназії почав формувати власну бібліотеку. Тоді ж він переклав з німецької мови оповідання Ф. Гофмана "Скарб інків". На виставці експонувалося це, тепер вже рідкісне, видання (Коломия, 1908. Папір, друк), передане з відділу україніки Національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника.

Світлини та перші друковані праці розповідали про час навчання у Львівському університеті на філософському факультеті у 1910–1914 роках та праці в Національному музеї у Львові.

Рис. 7. Ярослав Пастернак у Ліберцях (Чехія). Худ. С. Пастернак. 1920 рік
Папір; туш, перо
Fig. 7. Jaroslav Pasternak in Liberec (Czech Republic). Painter S. Pasternak. 1920. Paper; ink, pen

Рис. 8. Будинок у Празі, де жив Я. Пастернак. Поштова листівка Я. Пастернака, адресована І. Свенціцькому. Прага. 10 жовтня 1926 року. Копія
Fig. 8. Building in Prague, where J. Pasternak lived. Post card from J. Pasternak to I. Swencicki. Prague. October 10, 1926, Copy

Низка матеріалів присвячена воєнному періоду. Цілих вісім років викреслено із наукового життя вченого. Вже в серпні 1914 р. Я. Пастернак стає вояком австрійської армії. Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки він записався добровольцем в Українську Галицьку армію. Очевидно, саме в той час зроблене фото, передане М. Бішко у ЛІМ, де ми бачимо Ярослава у військовій шинелі з аркушем в руках. Поряд сестри Іванна та Антоніна, брат Северин та тітка Олександра. У 1920 р. стрілецька бригада Я. Пастернака була інтернована чехами. Деякий час утримувався в м. Ліберці, потім у Йозефові. У таборі інтернованих перебував і брат – Северин. Він намалював Ярослава в таборі під час читання книг (рис. 7). Цей малюнок Северин зберіг для своєї родини і його на виставку передала А. Лагодська.

До уваги відвідувачів було представлено раритетне видання “Українського скитальця” (Йосифів, Чехія. 1921. Ч. 6) із фондів Наукової бібліотеки ім. Стефаника, в якому опубліковано статтю Я. Пастернака “Народня традиція”.

Доповнював експозицію металевий шолом (т.з. “шолом Андріана”) (З-2720), виготовлений у Франції на початку ХХ ст., на якому рукою Я. Пастернака зроблено напис “Шолом, уживаний через жовніра української армії”.

Рис. 9. Ярослав Пастернак на археологічних розвідках. Тернопільщина. 1930-ті роки

Fig. 9. Jaroslav Pasternak on archaeological surveys. Ternopil region. 1930-s

На виставці експонувалися світлини вченого празького періоду. Автори виставки вдячні Тарасу Романюку, досліднику життя і творчості Я. Пастернака, який надав на виставку рукописи вченого: картотеку видань з археології та чернетки, написані у часі написання дисертації “*Ruské Karpaty v archeologii*”.

Наступний розділ експозиції розповідав про працю Я. Пастернака в НТШ. Влітку 1928 р. Я. Пастернак повернувся до Львова. Впродовж 1928–1939 років він очолював Культурно-історичний музей НТШ. На колажі, присвяченому цій темі, можна побачити світлини артефактів Музею НТШ та прочитати звіти директора Музею за жовтень та листопад 1935 р., які говорили про його велику завантаженість на цій посаді.

Я. Пастернак проводив просвітницьку та публіцистичну роботу. Регулярно публікував статті у періодичних виданнях: “Записки НТШ”, “Діло”, “Наша батьківщина”, “Новий час”, “Життя і знання”, “Богословія”, “Літопис Бойківщини” та ін. На виставці експонувалася низка таких видань, переданих з Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького та відділу україніки Національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника.

Приїхавши у Львів, Ярослав Пастернак одружився з Марією Стецик. Марія зуміла стати для Ярослава не тільки доброю дружиною, але й справжнім товаришем та його надійним тилом. Відвідувачі виставки могли побачити на світлинах Марію з отцем Іваном, з чоловіком на розкопках в Крилосі, прочитати її лист до Ярослава. До уваги були преставлені друквані твори: оповідання 30-х років в “Українському доквілі” (депозити відділу україніки Національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника).

Центральне місце в експозиції надано артефактам із фондів ЛІМ, знайденим під час археологічних розкопок. Майже всі вони передані у ЛІМ 1940 р. із Музею НТШ. Ярослав Пастернак здійснив розкопки різного масштабу у 72 місцевостях Галичини, Волині, Закарпаття і Чехословаччини, досліджуючи пам'ятки неоліту, бронзової, ранньозалізної, римської доби та княжого періоду. У вітринах відвідувачі могли побачити археологічні знахідки із розкопок могильника культури карпатських курганів в с. Переріслі на Івано-Франківщині, із розкопок княжих міст Белза, Плісеська, Галича та околиць Перемишля. Результати цих розкопок репрезентували різні за призначенням предмети.

Наймасштабніші розкопки проводилися у Крилосі. Дослідження стародавнього Галича Ярославом Пастернаком дозволило розв'язати дискусійну проблему локалізації літописного міста, а відкриття ним у 1936 р. фундаментів Успенського кафедрального собору на Крилоському городищі мало помітний вплив на розвиток самосвідомості українського населення, на пробудження суспільно-політичного і національного духу. Руїни святині перетворили Крилос у центр духовного життя. Про ці події на виставці розповідали численні фото, надані дослідником життя і творчості Я. Пастернака Ігорем Ковалем з Івано-Франківщини та директором Художньої школи в Рогатині Олегом Бойкевичем.

До уваги відвідувачів представлено фрагменти архітектурних деталей Успенського кафедрального собору. Навіть збережені у фрагментарному вигляді, вони дають уявлення про велич головної святині галицького князівства. Його розміри 32,5×37,5 м. Це лише на 1,5 м (за шириною і довжиною) менші від знаменитої Софії Київської – найбільшого храму в тодішній Русі.

Серед найцікавіших експонатів – декоративні плитки із Крилоса із зображенням грифона – високохудожні пам'ятки ужиткового мистецтва стародавнього Галича. Декоративна плитка (КР-21260) в 1997 р. експонувалася на виставці "Слава Візантії" у Метрополітен музеї (Нью Йорк, США). Взавши її за взірець, як одного з найкращих експонатів, у Метрополітен музеї виготовили сувенір. У Нью-Йорку він мав великий попит. При поверненні зі США у ЛІМ декоративної плитки, один екземпляр сувеніра передали в Музей. Його представлено на виставці.

Зацікавлювала відвідувачів і керамічна скульптурка "Княжна", депозит відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Такі сувеніри у другій половині 30-х років виготовляли в Галичі і з успіхом продавали.

Рис. 10. Українська делегація на VIII Міжнародному конгресі істориків у Варшаві 20–24 серпня 1933 р. 1-й ряд (зліва направо): о. Йосафат Скрутень, Мирон Кордуба, Дмитро Дорошенко; за ними (зліва направо): Микола Чубатий, Вадим Щербаківський, Ярослав Пастернак, Іларіон Свенціцький

Fig. 10. Ukrainian delegation on the VIII International congress of historians in Warsaw August 20–24, 1933. First row (from left to right): f. Josafat Skruten, Myron Korduba, Dmytro Doroshenko; after him (from left to right): Mykola Chubaty, Vadym Scherbakivskyi, Jaroslav Pasternak, Ilarion Swencicki

Рис. 11. З'їзд музеологів Польщі. Львів. Національний музей імені короля Яна III. Фото М. Мюнца. 1937 (?) рік. Серед присутніх: Олександр Чоловський; Ярослав Пастернак; Луція Харевичова; Іларіон Свенціцький

Fig. 11. Congress of museologists of Poland. Lviv. National Museum of King Jan III. Photo made by Munz. 1937 (?). Among present: Olexandr Cholovskyi; Jaroslav Pasternak; Lucia Harevychova; Iarion Swencicki

Про креслярський дар Ярослава Пастернака, про надзвичайну вимогливість до себе, свідчили оригінальні креслення археолога – депозит відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Ярослав Пастернак у роки польської державності в Галичині активно пропагував саме українську ідею, за що зазнавав критики і переслідувань з боку польських чиновників. Він зберігав і розвивав свої європейські контакти. В 1930-ті роки брав участь у багатьох міжнародних форумах – з'їздах і конференціях в Берліні, Братиславі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Відні, Вроцлаві, Дрездені та Кракові, де представляв українську львівську археологію і рекламував її здобутки. Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника передав на виставку копію унікальної світлини Української делегації на VII Міжнародному конгресі істориків у Варшаві 20–24 серпня 1933 року (рис. 10). На фото бачимо знаних учених, що репрезентували українську історичну науку: о. Йосафата Скрутеня, Мирона Кордубу, Дмитра Дорошенка, Миколу Чубатого, Вадима Щербаківського, Ярослава Пастернака та Іларіона Свенціцького. Ярослав Пастернак з Іларіоном Свенціцьким в 1930-ті роки брали активну участь у з'їздах музеологів. До уваги відвідувачів представлено п'ять цифрових фотокопій, які надали на виставку Ігор Коваль та Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького.

Цікава світлина, оригінал якої зберігається у Національному музеї, засвідчує делегатів XIII з'їзду музеологів Польщі в Італійському подвір'ї на пл. Ринок, 6 (Львів, 1937 р.) (рис. 11). Серед встановлених осіб, крім Я. Пастернака та І. Свенціцького, бачимо Олександра Чоловського та Луцію Харевичову. Поряд, у вітрині, відвідувачі могли побачити унікальний

експонат із фондів ЛІМу: відзнаку учасника XIII з'їзду музейників Польщі у Львові (В-374) (рис. 12). Ця пам'ятка, очевидно, належала особисто Я. Пастернаку, позаяк подарована ним Культурно-історичному музею НТШ і вписана в Інвентар Музею в червні 1937 р.

Рис. 12. Відзнака “З’їзд музеологів Польщі у Львові”. Львів. 1937 рік. Тканина, метал; штампування, емаль. Подаровано Музею НТШ Я. Пастернаком. Із фондів ЛІМ

Fig. 12. Insignia “Congress of museologists of Poland in Lviv”. Lviv. 1937. Fabric, metal; stamping, enamel. Presented to the Museum of Shevchenko’s scientific society by J. Pasternak. From collection of the Lviv Historical Museum

Восени 1942 року вчений провів свої останні розкопки на теренах України на місці поселення культури лінійно-стрічкової кераміки біля с. Котоване на Дрогобиччині. Матеріали із цих розкопок зберігаються у фондах ЛІМу, а найкращі знахідки знайшли своє місце на виставці (всього 45 предметів).

Найбільші випробування випали на долю дослідника у 1944 році. З наближенням фронту, археолог виїхав за межі України. У травні 1949 р. Я. Пастернак емігрував до Канади. У 1961 р. вийшла узагальнююча монографія вченого “Археологія України”, яка представлена до уваги відвідувачів. Поряд лежала книга його дружини Марії Пастернак – “Українська жінка в хореографії” – праця, яка стала головним підсумком її творчості і вийшла друком у Вінніпезі в 1963 р. (депозит Т. Романюка).

Під час своїх вимушених мандрівок знаний археолог постійно возив дві реліквії: золотий колт (КР-42792, СК-10) із розкопок у Крилосі та фрагмент кістяної іконки-складня з Пліснеська (КР-42793) – цінні пам’ятки XII – XIII ст. Довший час, навіть заробляючи на хліб насущний тяжкою фізичною працею, він зберігав ці реліквії і заповів після його смерті повернути їх в Україну, коли вона відновить свою незалежність. У 1997 р. громадянка Канади письменниця Лідія Палій виконала заповіт ученого і повернула раритети до ЛІМу і вони стали головною окрасою виставки.

Помер Ярослав Пастернак 22 листопада 1969 р. в Торонто (Канада).

Про Я. Пастернака писало чимало дослідників, деякі з цих видань можна було побачити у вітрині.

Завершувалась виставка міні експозицією світлин дерев'яних храмів Жовківщини і Сокальщини, зроблених Я. Пастернаком в 1911–1914 роках. Їх оригінали зберігаються в Національному музеї у Львові ім. Андрея Шептицького і про них вже говорилося вище.

Для зацікавлення відвідувачів в окремій вітрині у вільному доступі виставлено копії газети "Діло" за 1937 рік (від 17 березня, 13, 24 серпня, 14 та 29 жовтня) та особової справи Ярослава Пастернака за час його праці у Львівському університеті. Так само можна було ознайомитися з бібліографічним покажчиком видань вченого.

Виставка мала добрий відгук у відвідувачів. Вона була цікавою як для науковців, студентів, так і для пересічних відвідувачів. Велична постать знаного вченого є добрим прикладам для наслідування нових поколінь його земляків.

*Стаття: надійшла до редакції 18.05.2017
прийнята до друку 29.05.2017*